„MAGYARORSZÁG ÉS AZERBAJDZSÁN: A KULTÚRÁK PÁRBESZÉDE”

II. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

(ELŐADÁSOK, CIKKEK ÉS REZÜMÉK)

„MAGYARORSZÁG ÉS AZERBAJDZSÁN: A KULTÚRÁK PÁRBESZÉDE"

II. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

(ELŐADÁSOK, CIKKEK ÉS REZÜMÉK)

2007. november 6-8.

"MACARISTAN VƏ AZƏRBAYCAN: MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU"

II BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSI

(MƏRUZƏLƏR, MƏQALƏLƏR VƏ XÜLASƏLƏR)

6-8 noyabr, 2007

II МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

«ВЕНГРИЯ И АЗЕРБАЙДЖАН: ДИАЛОГ КУЛЬТУР»

(ДОКЛАДЫ, СТАТЬИ И РЕЗЮМЕ)

6-8 ноября, 2007

BUDAPEST, 2008

A „Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde"
II nemzetközi tudományos konferenciát
az Azerbajdzsáni Köztársaság Magyarországi Nagykövetsége
kezdeményezte és közösen
az MTA Néprajzi Kutatóintézetével, az Eötvös Loránd Tudományegyetemmel,
a Károli Gáspár Református Egyetemmel, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémiával, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével,
az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Régészeti és Néprajzi Intézetével, az Azerbajdzsáni Tudományos Akadémia Történelmi Múzeumával és
Azerbajdzsán „Atatürk" Turkológiai Központjával szervezte és bonyolította le.
A konferenciát a Külföldön Élő Azerbajdzsániakkal Foglalkozó Állami Bizottság támogatta.

* * *

"Macarıstan və Azərbaycan: mədəniyyətlərin dialoqu" mövzusunda
II Beynəlxalq Elmi konfrans
Azərbaycan Respublikasının Macarıstandakı səfirliyinin təşəbbüsü,
Macarıstan Respublikasının Elmlər Akademiyasının Etnologiya institutu, Budapeştin Eötvöş Lorand Universiteti, Budapeştin Karoli Qaspar Universiteti, Azərbaycanın Milli Elmlər Akademiyası, AMEA-nın Tarix institutu, AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya institutu, AMEA-nın Tarix Muzeyi,
Azərbaycanın "Atatürk" mərkəzi ilə birgə və
Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi ilə təşkil olunmuşdur.

* * *

II Международная Научная Конференция
«Венгрия и Азербайджан: диалог культур»
была организована и проведена по инициативе
Посольства Азербайджанской Республики в Венгрии совместно с Институтом Этнологии Академии Наук Венгрии, Университетом Ётвёш Лоранд г.Будапешта, Реформаторским Университетом Кароли Гаспар г. Будапешта, Национальной Академией Наук Азербайджана, Институтом Истории АН Азербайджана, Институтом Археологии и Этнографии АН Азербайджана, Музеем истории АН Азербайджана и Центром тюркологии «Ататюрк» Азербайджана при поддержке
Государственного Комитета по работе с азербайджанцами, проживающими за рубежом.

Sipos János
A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem tanára és a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa

AZ AZERBAJDZSÁNI AVAROK, TATOK, ZAHUROK, ZSIDÓK, OROSZOK ÉS TÖRÖKÖK NÉPZENÉJÉRŐL

Népzenei kutatásom célja mára egy hatalmas, a Volga-Káma vidéktől Anatóliáig terjedő és keletre is kinyúló területen élő török népek népzenéjének összehasonlító vizsgálata lett. Ennek a kutatásnak egy állomása volt az azeri népzene vizsgálata.

Tudjuk, hogy az azeri nép kialakulásában a domináns török elemen kívül számos kisebb nagyobb népcsoport vett részt. Ezek többsége beolvadt, némelyikük azonban ma is őriz elemeket eredeti kultúrájából. Vajon a zene tükröz-e valamit az azeri nép kialakulásának folyamatából, illetve a kisebbségek zenéje hogyan viszonyul a többségi azeri népzenéhez? Hogy ezekre a kérdésekre megkísérelhessem a válasz adását, gyűjtöttem avaroktól, zahuroktól, tatoktól, hegyi zsidóktól, és az ország belsejében pedig többek között Grúziából idevándorolt törököktől és oroszoktól is.

Alább ezekről a népekről, a közöttük gyűjtött dallamokról, és zenéjüknek az azeri népzenéhez fűződő kapcsolatairól szólok néhány szót.

AVAROK

Az avarok Dagesztán hegyes vidékein, valamint Azerbajdzsán északi területein élnek. Ők Dagesztán legnépesebb és legfejlettebb népe, az irodalmi avar nyelv felső Dagesztán több népe számára második nyelvként szolgál, és ezek a népek az avarok erős kulturális befolyása alá kerültek.

Az avaroknak nincs bizonyítható közük a Kárpát-medencei avarokhoz, mert míg az Avar Birodalmat nagyrészt mongol és török törzsek alkották; a kaukázusi avarok nyelve az ibéro-kaukázusi nyelvek északi csoportjának északkeleti ágához tartozik. A számos avar nyelvjárás –szinte minden törzshöz egy– két fő csoportra osztható: északi és a déli dialektusokra.

Az Azerbajdzsánban élő avarok a saját nyelvük mellett azeriül és sokan oroszul is beszélnek. Noha anyanyelvüket fokozatosan az azeri török nyelvre cserélik le, még fenntartják különálló kultúrájukat. Magam 1999-ben a déli avar terület

központjában, Azerbajdzsán északi részén Zakataka megyében levő avar falvakat látogattam meg, és ott mintegy ötven dallamot gyűjtöttem.

Az avar dallamok és táncok jelentős része eltér az azeri dallamoktól és táncoktól, de hasonló dallamok is akadnak nagy számban. Az 1a kottán olyan avar altatót látunk, mely belesimul az azeri zene alapstílusába, noha hangterjedelme kissé nagyobb. Az 1b kotta pedig olyan dallam, mely távolabbról beleillik a magyar ill. az anatóliai sirató stílusba, és szintén van hasonló azeri párhuzama is.

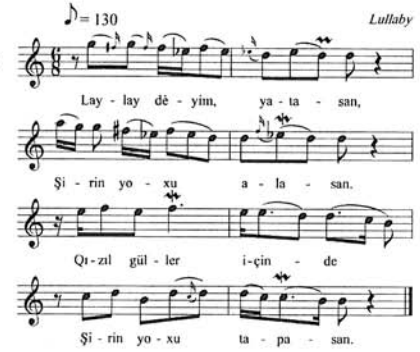

1. kotta. Avar dallamok. a) azeri altatókhoz hasonló, de nagyobb ambitusú dal

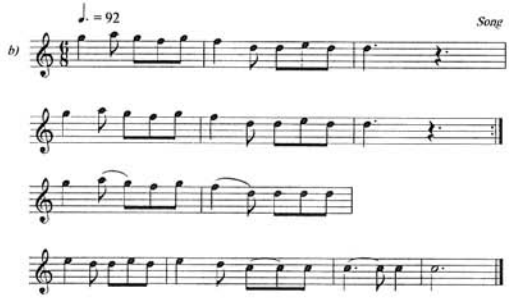

1. kotta. b) kétmagú siratós dallam

A gyűjtött ötven avar dallam egyharmada vokális volt, és ezeknek mintegy fele, vagyis a teljes avar anyag hatoda többé-kevésbé beleillik az ún. 'pszalmodizáló' stílusba. Ez a zenei stílus sok népnél pl. a magyaroknál vagy az anatóliai törökségnél megtalálható, de például épp Azerbajdzsánban nincs erősen reprezentálva, és míg a Kaszpi-tenger túloldalán lakó a mangislaki kazakoknál megtalálható, a

Kaukázus túloldalán élő kipcsak török karacsájok és balkárok népzenéjében lényegében nincsen meg.

A 2. kottán egy avar 'pszalmodizáló' dallamot látunk. Ez az avar dallam a pszalmodizáló stílus magasabban kezdő, a kétrétegű dalokhoz közelebb eső típusaihoz esnek közelebb. Hallgassunk meg egy dallamot, mely ennek a zenei formának egy jellegzetes képviselője.

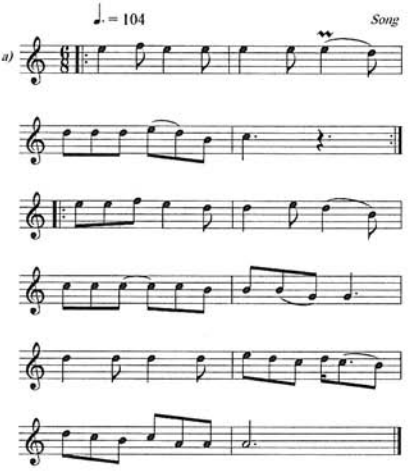

2. kotta. Avar pszalmodizáló karakterű dallam

TATOK

Először egy fogalmi zavart kell tisztáznunk. A szovjet idők népszámlálásaiban a tatokat az azerikhez számolták, az iráni dialektust beszélő hegyi zsidókat pedig a muzulmán tat népességhez. Így vált a tat fogalom a térségben a zsidó szinonimájává. Magam most *tat*nak az iráni eredetű népességet nevezem.

Az indo-európai dél-iráni nyelvjárást beszélő tatok aránya nem kicsi a mai Azerbajdzsánban. Jelentős részük ma azeri-tat kétnyelvű, bár eredeti nyelvüket hivatalosan nem használják. A tatok többsége siíta muzulmán, és bár nemzeti identitásukat őrzik, kulturálisan és mindennapi életüket tekintve szinte megkülönböztethetetlenek az azeriktől.

A Kaukázusban körülbelül 20,000 tat él, többségük Azerbajdzsán északi tengerpartjainál, illetve Dagesztán tengerközeli területein. Iránban nagyszámú népesség beszél ugyanebbe a nyelvcsaládba tartozó nyelveket.

Azerbajdzsánban tat dallamokat legtöbbet Demirdzsi faluban valamint Zarat falu Samaha-ba beköltözött népességétől gyűjtöttem. Mint várható volt, népzenéjük nagymértékben hasonult -vagy eredetileg is hasonló volt- a többségi azerik népzenei rétegeihez. Ezek a dallamok feltűnés nélkül belesimulnak a többi azeri dallam közé, és egyenletesen oszlanak el a nagy azeri gyűjtés anyagában. Nézzünk meg példaképpen egy tat lakodalmi dallamot Zarat falvából (3. kotta).

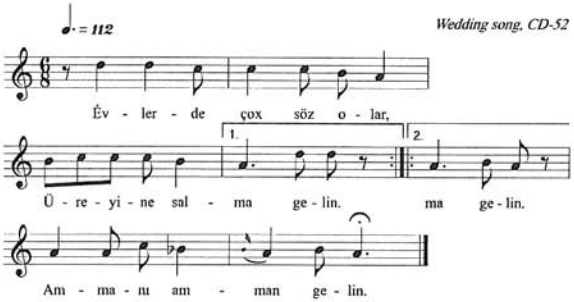

3. kotta. Tat lakodalmi dal

ZAHUROK

Noha zahuroktól nem gyűjtöttem sok anyagot, talán nem tanulság nélküli egy-két szót szólni ennek a kaukázusi népnek a dalairól is. A zahurok mohamedánok, de egyes szertartásaikban, például a tavaszi tűzugrásban vagy az esőimában iszlám előtti szokások fedezhetők fel. Előbukkannak az animizmus nyomai is, például a kövekkel, fákkal kapcsolatos hiedelmeikben. Nyelvük a *zahuri* (mikik) a dagesztáni nyelvek lezgi-samur ágának délkeleti csoportjához tartozik, két fő nyelvi dialektussal.

1999-ben Zakatala megye Asagi Tala és Szuvagil falvaiban gyűjtöttem zahurok között. E dalok többsége szintén beleillik a többségi dallamok közé, de egyesek határozottan eltérnek az azeri dallamoktól. A 4a dallam határozott, egyedi szerkezetével tűnik ki, noha a dallammozgása vagy ambitusa nem tér el a jellegzetes azeri dallamokétól. Ezzel szemben a 4b-c lakodalmi dallamvariánsok ambitusukkal, nagyívű soraikkal és négysorosságukkal erősen különböznek a többségi dallamoktól.

Jellemző a helybeli kétnyelvűségre, hogy a 4a dallam szövege félig azeri, félig zahur, a 4b szövege azeri, míg közvetlen variánsának, a 4c-nek a szövege zahur. Hallhassuk most meg a 4b és a 4c a dallamokat.

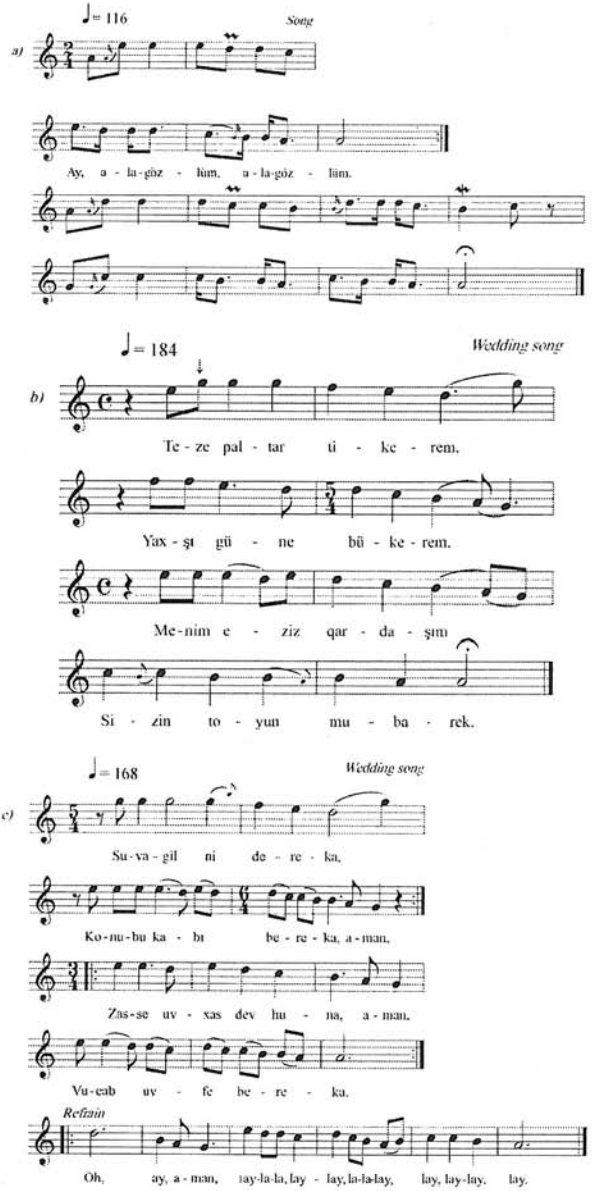

4. kotta: a–c. Egyedi zahur dallamok

HEGYI ZSIDÓK

Manapság az azeri zsidók elsősorban nagyvárosokban laknak. Kuba városában, ahol magam is gyűjtöttem, saját kerületük van, a *kızıl mahallesi* „vörös kerület". A hegyi zsidók nyelve a *juhuri* Azerbajdzsán iráni nyelveihez tartozik. Ez a tény rávilágít ennek a zsidó közösségnek a földrajzi származására.

Az itt töltött ötszáz év alatt a zsidók keveredtek a muszlim közösségekkel, a vegyes falvakban meghívták egymást az ünnepeikre, mint azt a nyelvükben levő számos jövevényszó is mutatja. Nem csoda hát, hogy egy-egy területen közös a zenei repertoárjuk, közösek műfajaik, előadásmódjuk és a hangszereik is. Megegyeznek az ú.n. *mugam* repertoár és a legelterjedtebb tánc, a *terekeme* dallamai is.

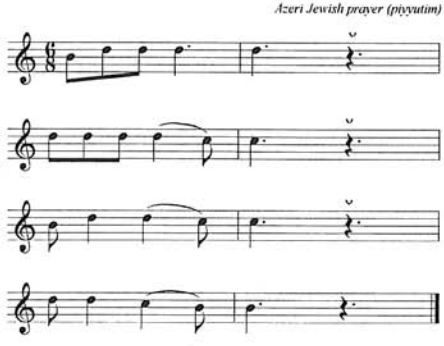

kotta 5a

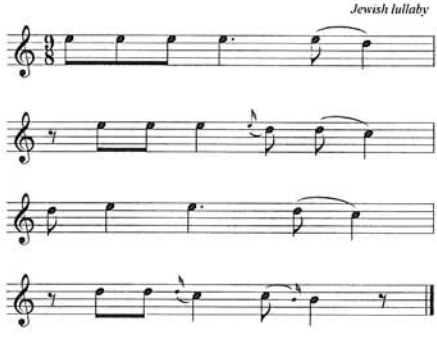

5. kotta: a–b. Két hegyi zsidó dallam

A zsidó és az iszlám repertoár között lényegében csak a nyelvben és a társadalmi eseményekhez csatlakozó zenékben van különbség. Jellemző, hogy a vallási zsidó

dalok közül soknak van azeri vallási dal vagy éppen azeri népdal párhuzama. A hegyi zsidó népzenében bőven látunk példákat az azeri népzenére is oly jellemző *(mi)-re-do-ti* tetrachordon mozgó elemi dallamformára. Most a szombati ima egyik (*piyyutim*) dallamát és egy altató-gyermekdalt hallunk. Ez utóbbiban az anya azt a reményét énekli meg, hogy fia hős lesz. A teljesen eltérő funkciók ellenére a két dallam lényegében megegyezik (5a-b kotta).

EGY RÉGI OROSZ DALLAM

Samaha megye Kirovka falvában egy itt élő orosz parasztasszonytól is gyűjtöttem, többek között a 6. kottán látható régi orosz dallamot. A néni emlékezett, hogy gyermekkorában ezt énekelték vasárnaponként, amikor az utcán sétáltak. A dalt azért idézem, mert tanulságos, hogy noha oly sok azeri társához hasonlóan sorai kvart-kvint ambituson ereszkednek, mégis a *re-do-la* triton nagyon más jelleget ad a dalnak, mint a *re-do-ti-la* tetrachord. Az egymás melletti hangokból építkező konjunkt azeri és más kisebbségi dallamok tengerében ez a triton szinte felüdülést jelent, és illusztrálja, hogy a nagyobb ambitusú orosz dallamok még jelentősebben térnek el az itt uralkodó dallamstílustól.

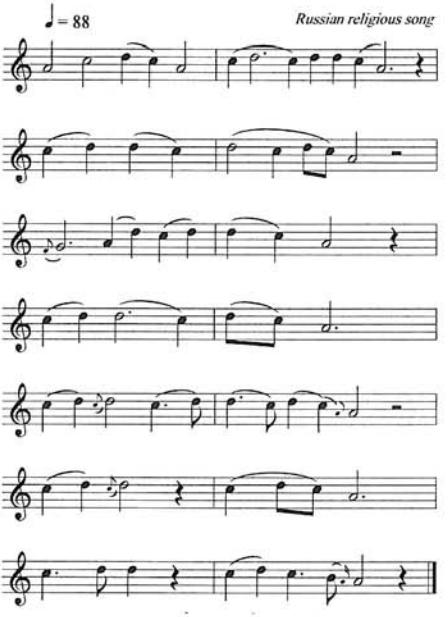

6. kotta. Egy régi orosz triton dallam

TÖRÖKORSZÁGI TÖRÖKÖK ÉS AZERIK

Külön előadás témája lenne az anatóliai és törökországi zenei rétegek egymáshoz való kapcsolata. Erről részletesen beszámoltam könyveimben, most csak annyit, hogy számos kisebb hangterjedelmű törökországi dallamnak van azeri párhuzamа. Ugyanakkor látni kell, hogy az igen összetett anatóliai etnogenezis következtében az anatóliai népzene jóval több, egymástól is alapvetően eltérő zenei réteget tartalmaz mint az azeri.

Hasonló mondható el az anatóliai és az azeri asikok dallamvilágáról is. Az anatóliai asikok többnyire nagy hangterjedelmű, gyakran négy, karakteresen elváló sorból álló dallamokat énekelnek. Ezzel szemben az azeri asikok dallamai nagymértékben hasonlatosak az azeri népdalokra, és egy kvart-kvint sávban ereszkednek le újra és újra. Sőt sok esetben még egyszerűbbek, és mint példánkban is látni fogjuk, lényegében egyetlen három hangból álló kétütemes motívumból épülnek fel.

Ugyanakkor Anatóliában is találhatunk asikok által énekelt egyszerűbb dallamokat, például a misztikus síita *alevi* közösség vallási dallamai között. A 7b példa dallam ugyanúgy egy kis *mi-re-do* ereszkedő motívumból épül fel, mint a 7a példán látható azeri asik dallama. Nézzük most meg ezt a két dallamot.

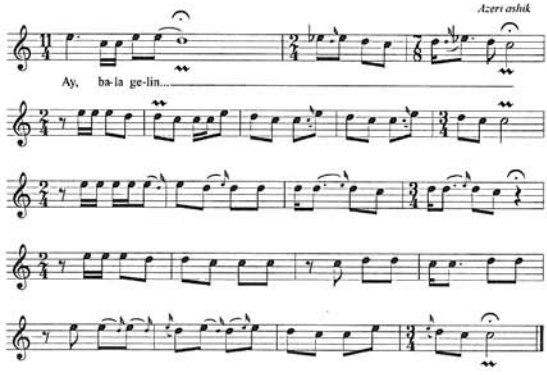

7. kotta. a) azeri asik dallama

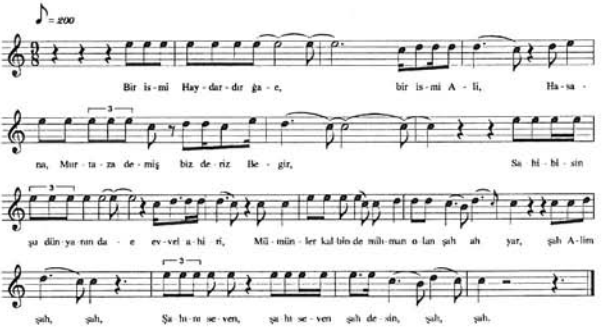

7. kotta. b) egy hasonló anatóliai alevi vallási dal

ÖSSZEFOGLALÁS

Azerbajdzsán területén egy, alapvetően igen egységes vokális népi zenei kultúra található, melyben azonban helyenként, szigetszerűen eltérő formák is előbukkannak. Mindez szépen illusztrálja a több etnikum békés együttélését, integrálódását; azt a folyamatot, melynek során kialakult az egységes azeri nyelv és zenei kultúra, mely azonban a mai napig tartalmaz egyes megkülönböztető nyelvi és zenei stílusbeli jegyeket is. Ezek további, mélyebb tanulmányozása értékes adatokat szolgáltathat az azeri nép kialakulásának a követéséhez, és az azeri kultúrának a szomszédos népekhez való viszonyának a pontosabb megfejtéséhez is.

1. kép. Gyűjtés két tat asszonytól Demirchiben

2. kép. Zahur asszonyok Ashagy-Tala falvában (zahur)

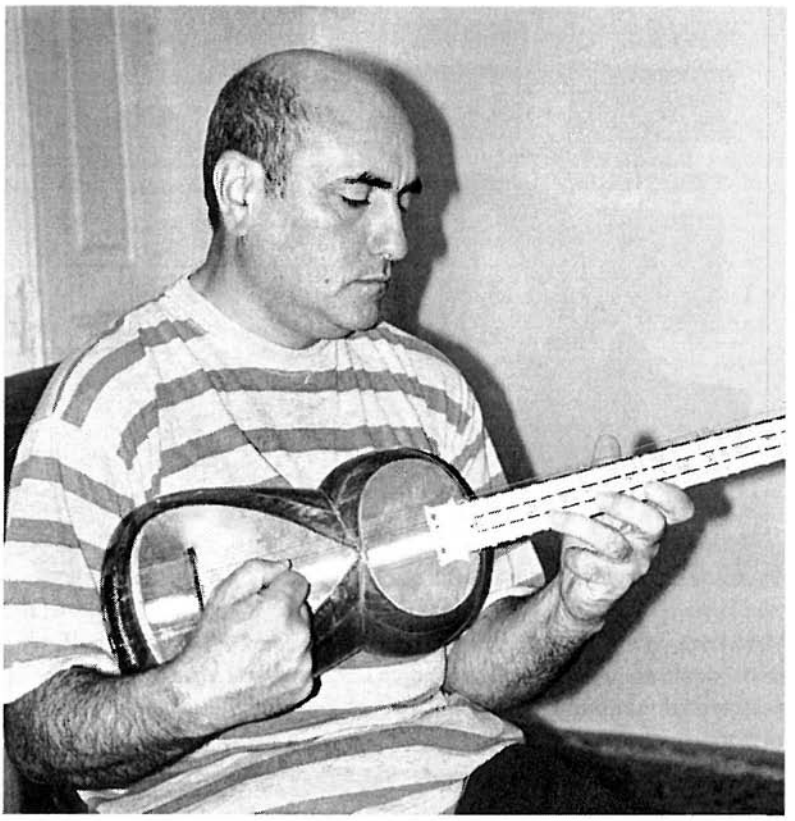

3. kép. Hegyi zsidó férfi játszik tar-on Kuba városában

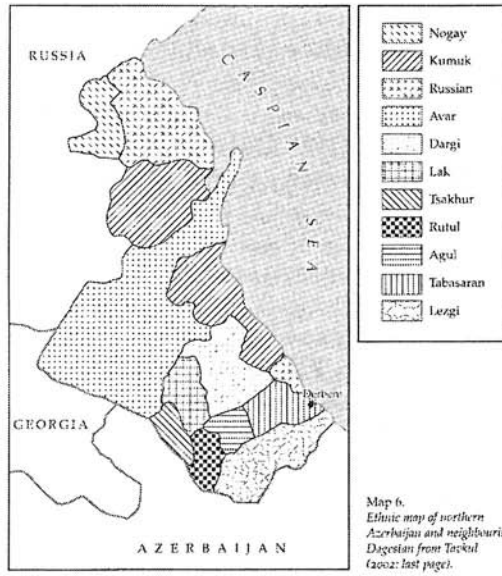

Map 6.
Ethnic map of northern Azerbaijan and neighbouring Dagestan from Tazkul (2002: last page).

4. kép. Észak-Azerbajdzsán és a szomszédos Dagesztán etnikai térképe

5. kép. Török énekes Khilmilliben